

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

STAGES OF THE EMERGENCE OF “TARIKH AL-ANBIYA” TYPE WORKS

Toxirova Madinaxon Avazjon qizi

Student, Arabic Language Program Alfraganus University

Scientific Supervisor: Ibragimova D.I.

Abstract. This article analyzes, for the first time, the stages of the emergence of works of the “Tarikh al-Anbiya” (Stories of the Prophets) type. It examines the key phases that contributed to the formation of this genre in Arabic literature, including the Qur’anic stage (brief narratives about prophets), the narrative stage (oral traditions and Isra’iliyyat), the exegetical stage (expansion by commentators), the historical stage (activities of historians such as Al-Tabari), and the literary stage (works of authors such as Al-Kisai and Chalabi).

Keywords: Tarikh al-Anbiya, Qur’an and Hadith, Qisas al-Anbiya, Prophet Adam, history, prophets

“TARIXI ANBIYO” TIPIDAGI ASARLARNING PAYDO BO’LISH BOSQICHLARI

Alfraganus universiteti Arab tili yo’nalishi talabasi

Toxirova Madinaxon Avazjon qizi

Ilmiy rahbar: Ibragimova D.I.

Annotatsiya. Maqolada ilk bor tarixi anbiyo tipidagi asarlarning paydo bo’lish bosqichlari tahlil qilinadi. Arab adabiyotida paydo bo’lgan bu janrning yuzaga kelishida muhim rol o’ynagan Qur’oniy bosqich (payg’ambarlar haqidagi qisqa qissalar), rivoyat bosqichi (og’zaki hikoyatlar va isroiliyot), tafsiriy bosqich (mufasssirlar tomonidan kengaytirish), tarixiy bosqich (Tabari kabi tarixchilar faoliyati) va adabiy bosqich (Chalabi va Kisai asarlari) o’rganilgan.

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

Kalit so‘zlar: tarixi anbiyo, Qur’on va hadis, Qisas al-anbiya, Odam alayhissalom, tarix, payg‘ambar

“Tarixi anbiyo” an’anasining keyingi rivojida Ibn Katirning o‘rni ham muhimdir. Uning “Qisas al-anbiya” asari Qur’on va hadis asosida yozilgan bo‘lib, unda rivoyatlar tanqidiy yondashuv asosida saralangan. Ibn Katir isroiliyot rivoyatlariga ehtiyotkorlik bilan yondashib, faqat ishonchli manbalarga tayanishga harakat qiladi (Ibn Kathir, 2003). Bu esa janrning ilmiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan. Arab adabiyotida “Tarixi anbiyo” an’anasining shakllanishi bir necha bosqichda kechganini kuzatish mumkin:

Qur’oniy bosqich – payg‘ambarlar haqidagi qisqa qissalar;

Rivoyat bosqichi – og‘zaki hikoyatlar va isroiliyot;

Tafsiriy bosqich – mufassirlar tomonidan kengaytirish;

Tarixiy bosqich – Tabari kabi tarixchilar faoliyati;

Adabiy bosqich – Chalabi va Kisai asarlari.

Mazkur bosqichlar “Tarixi anbiyo” janrining murakkab evolyutsiyasini ko‘rsatadi. “Tarixi anbiyo” asarlarining muhim xususiyatlaridan biri — ularning ko‘p manbalilik xarakteridir. Ushbu bosqichlar “Tarixi anbiyo” an’anasining shakllanish jarayonini soddalashtirilgan sxema emas, balki tarixiy-adabiy evolyutsiya modeli sifatida tushunilishi kerak. Ularning har biri alohida manbaviy, janriy va funksional xususiyatga ega. Ayniqsa, at-Tabariy xronikasi materiallari bu bosqichlarning bir-biri bilan bog‘liqligini aniq ko‘rsatadi.

Qur’oniy bosqich. Bu bosqich “Tarixi anbiyo” an’anasining eng dastlabki va asosiy manbaviy qatlamidir. Uning markazida Qur’oni Karim turadi. Qur’onda payg‘ambarlar haqidagi voqealar to‘liq tarixiy-biografik shaklda emas, balki ibrat, hidoyat va aqidaviy xulosa berishga qaratilgan qisqa qissalar ko‘rinishida bayon

**“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026**

qilinadi. Shu sababli Qur’on qissalari tarixiy xronika emas, balki ma’naviy-didaktik nutqning bir qismi hisoblanadi. Bu bosqichning asosiy belgilari:

- voqealarning epizodik bayoni;
- tarixiy tafsilotdan ko‘ra g‘oyaviy xulosaning ustunligi;
- payg‘ambar obrazining ilohiy missiya bilan bog‘liq talqini;
- qissaning nasihat va ibrat vazifasini bajarishi.

Demak, Qur’oniyl bosqichda “Tarixi anbiyo” hali mustaqil adabiy janr emas. U vahiy matni ichidagi qissaviy model sifatida mavjud bo‘ladi. Keyingi bosqichlar aynan shu qisqa Qur’oniyl syujetlarni kengaytirish asosida shakllanadi.

Rivoyat bosqichi. Ikkinchi bosqichda Qur’onda qisqa zikr etilgan qissalar og‘zaki rivoyatlar, sahoba va tobeinlar orqali yetib kelgan xabarlar, shuningdek, isroiliyot materiallari yordamida to‘ldirila boshlaydi. Bu yerda “isroiliyot” deganda yahudiy va nasroniy muhitidan kirib kelgan, payg‘ambarlar tarixi bilan bog‘liq qo‘shimcha rivoyatlar nazarda tutiladi. Bu bosqichning shakllanishi Qur’ondagi qisqa ishoralarni mufassal tushuntirish zaruratidan kelib chiqqan. Odam, Nuh, Ibrohim, Muso, Sulaymon, Iso kabi payg‘ambarlar haqidagi hikoyalar aynan shu davrda tafsilotlarga ega bo‘lib boradi. Shu bois rivoyat bosqichi “Tarixi anbiyo” an’anasining material jamlanish davri deb baholanishi mumkin. Hali kompozitsion yaxlit janr yo‘q, lekin keyingi janrning xomashyosi to‘planmoqda.

Tafsiriy bosqich. Uchinchi bosqichda payg‘ambarlar qissalari Qur’on tafsiri tarkibida yanada tizimli shakl oladi. Bu yerda mufassirlar Qur’on oyatlarini sharhlash jarayonida qissalarni izchilroq bayon qila boshlaydilar. Endi rivoyatlar shunchaki og‘zaki xabar bo‘lib qolmaydi, balki tafsiriy izohning tarkibiy qismiga aylanadi. Bu bosqichda uchta muhim hodisa yuz beradi. Birinchidan, qissalar oyat sharhiga bo‘ysundiriladi. Ikkinchidan, rivoyatlar tanlanadi, saralanadi va mantiqiy izchillikka

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

solinadi. Uchinchidan, payg‘ambarlar tarixi diniy ta’limotning daliliy vositasiga aylanadi. Tafsiriy bosqichning asosiy belgilarini quyidagicha ko‘rsatish mumkin:

- Qur‘on matniga bevosita bog‘liqlik;
- rivoyatlarning oyat mazmunini ochishga xizmat qilishi;
- aqidaviy va didaktik maqsadning kuchayishi;
- qissaning mustaqil emas, sharh tarkibida berilishi. Shu ma’noda, tafsiriy bosqich “Tarixi anbiyo”ni mustaqil janrga yaqinlashtirgan, ammo uni hali to‘liq ajratmagan oraliq bosqichdir. Yuklangan maqolada ham keyinchalik bunday materiallar Qur‘on ekzegezisidan adabiy sohaga transformatsiyalashgani alohida ta’kidlanadi.

Tarixiy bosqich. To‘rtinchi bosqichda payg‘ambarlar qissalari endi tafsir doirasidan chiqib, umumiy jahon tarixining bir qismi sifatida bayon qilinadi. Bu bosqichning eng muhim vakili — at-Tabariydir. Uning “Tarix ar-rusul va-l-muluk” asarida payg‘ambarlar tarixi insoniyat tarixining umumiy rivojlanish zanjiriga joylashtiriladi. Bu juda muhim o‘zgarish: endi qissa faqat diniy sharh emas, balki tarixiy ongning tarkibiy unsuri bo‘ladi. At-Tabariy haqidagi maqolada mualliflar nubuvvat jarayoni qat’iy sxema asosida berilganini, fath etilgan mamlakat va shaharlarni tasvirlashda bitta tarix “ramka” vazifasini o‘taganini qayd etadilar. Bu esa qissaning tarixiy-kompozitsion modelga aylanganini ko‘rsatadi. Tarixiy bosqichning asosiy belgilari:

- payg‘ambarlar tarixi jahon tarixi tarkibiga kiritiladi;
- voqealar xronologik tartibda bayon qilinadi;
- roviylar zanjiri va turli versiyalar saqlanadi;
- tarix, mif va diniy rivoyat bir matn ichida uyg‘unlashadi.

At-Tabariy xronikasida “prorocheskoe dvijenie” insoniyat tarixining ma’naviy o‘qi sifatida talqin qilinadi; tarixiy voqealar esa ana shu nubuvvat harakati atrofida

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

uyushtiriladi. Shu bois bu bosqichni “Tarixi anbiyo” an’anasining tarixnavislikka ko‘chish bosqichi deb atash mumkin.

Adabiy bosqich. Beshinchi bosqichda “Tarixi anbiyo” qissalari mustaqil tarixiy yoki tafsiriy materialdan tashqari, badiiy-adabiy janr sifatida qaror topadi. Bu bosqichda qissalar kompozitsion jihatdan tartiblanadi, obrazlar dramatiklashtiriladi, voqealarning estetik ta’siri kuchayadi. Bu yerda asar endi faqat ma’lumot berish yoki sharhlash uchun emas, balki o‘quvchi va tinglovchiga badiiy ta’sir ko‘rsatish uchun ham yoziladi.

As-Sa’labiy (al-Tha’labi)ning “Arais al-majalis fi qisas al-anbiya” shu bosqichning muhim namunasi hisoblanadi. Shuningdek, al-Kisaiyning “Qisas al-anbiya”si ham janrning badiiy mustaqilligini kuchaytirgan asarlardandir. Adabiy bosqichning asosiy belgilari:

- mustaqil kitob holiga kelish;
- qissaning kompozitsion yaxlitlashuvi;
- badiiy tasvir va dramatik unsurlarning ko‘payishi;
- didaktika bilan birga estetik ta’sirning kuchayishi.

Bu besh bosqich ketma-ketligi shuni ko‘rsatadiki, “Tarixi anbiyo” avval vahiy matnidagi qisqa qissalar sifatida paydo bo‘lgan, keyin og‘zaki va qo‘shimcha rivoyatlar bilan boyigan, so‘ng tafsir ichida tizimlashgan, tarixiy xronika tarkibida umumiy tarix konsepsiyasiga aylangan va nihoyat mustaqil badiiy-didaktik janr sifatida shakllangan.

Shu bois “Tarixi anbiyo”ni bir vaqtning o‘zida Qur’oniy qissa, tafsiriy material, tarixiy narrativ va adabiy janr sifatida ko‘rish kerak. Aynan ana shu ko‘p qatlamlilik uning murakkab evolyutsiyasini belgilaydi. Xulosa qilib aytganda, arab adabiyotida “Tarixi anbiyo” an’anasi Qur’oniy asosdan boshlab, rivoyat, tafsir, tarix va badiiy adabiyot bosqichlaridan o‘tib shakllangan murakkab adabiy hodisadir. Ushbu an’ana

**“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026**

keyingi davr adabiyotlariga kuchli ta’sir ko’rsatib, umumiy adabiy jarayonning muhim tarkibiy qismiga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wheeler, B. M. (2002). Prophets in the Quran: An introduction to the Quran and Muslim exegesis. London: Continuum.
2. Ibn Kathir, I. (2003). Stories of the Prophets (Qisas al-Anbiya). Riyadh: Darussalam Publishers.
3. Ibn Kathir, I. (2003). Stories of the Prophets. Darussalam.
<https://archive.org/details/storiesoftheprophetisibnkathir>